



Paolo Pieraccini

Ojciec Girolamo Golubovich OFM. Jego dzieło i jego spojrzenie na Ziemię Świętą¹

*Projekt Biblioteki bio-bibliograficznej
Ziemi Świętej i Wschodu franciszkańskiego*

**Wstąpienie do Kustodii Ziemi Świętej
i pierwsze lata apostołatu (1879–1896)**

G irolamo (Hieronim) Golubovich urodził się w Konstantynopolu 7 lutego 1865 roku, z rodziców pochodzenia dalmatyńskiego. Wstąpiwszy do kolegium franciszkańskiego 1 czerwca 1879, przywdział habit zakonny 24 września 1881 w Nazarecie, gdzie odbył swój nowicjat. Studia humanistyczne i filozoficzne kontynuował w Betlejem (1882–1885), a następnie studia teologiczne w Jerozolimie (1885–1888). Wyświęcony na kapłana 18 czerwca 1888, następnego roku został wysłany do Limassol, gdzie wkrótce okazuje porywczosć swego charakteru: nie tylko popada w konflikt ze swoim przełożonym miejscowym i niektórymi współbraćmi, ale zaczyna głosić kazania przeciwko francuskiej masonerii z taką gwałtownością, że pojawia się obawa o jego bezpieczeństwo. W kwietniu 1893 zostaje przeniesiony do Aleksandrii, a potem do Port Saïd. W czerwcu 1895 powraca na Cypr w charakterze

¹ Tytuł oryginału: *Le Père Jérôme Golubovich. Son oeuvre et son regard sur la Terre Sainte*, w: *Études Franciscaines*. Nouvelle série, Paris, 14, 2021, fasc. 2, s. 343–371.

proboszcza parafii w Limassol. Wkrótce zaczyna się kłócić z niektórymi braćmi. Powód, jak sam przyznaje, tkwi przede wszystkim w jego „miłości własnej”, trudności „życia w małej wspólnocie” i w jego „charakterze złym i drażliwym”².

Girolamo umie znaleźć czas, aby kultywować swoją pasję do studiów historycznych, poszukując w archiwach klasztorów, gdzie wypełnia swoją posługę duszpasterską, materiałów odnoszących się do opisów podróży i apostołatu franciszkanów na Wschodzie. Kustosz Ziemi Świętej, Aurelio Briante, potrafi dostrzec jego zdolności intelektualne. Pragnąc wykorzystać ten potencjał, a zarazem pozbyć się trudnego w relacjach Golubovicha w czerwcu 1896, kustosz postanawia ponownie wezwać go do Jerozolimy, aby powierzyć mu redagowanie „kroniki” Kustodii. To uznanie, chociaż nieco spóźnione, talentu ojca Girolamo stanowi pierwsze z serii wydarzeń, które nastąpiły w ciągu trzech kolejnych lat i często były związane z jego charakterem wybujałym i bezceremonialnym, ale które pozwoliły mu stać się z czasem najważniejszym historiografem misji franciszkańskich na Wschodzie.

Pierwsze doświadczenia włoskie Golubovicha

Na zaplanowanej Ekspozycji Narodowej w Turynie 1898 roku zamierzono zaprezentować sztukę sakralną będącą dziełem misjonarzy, aby przybliżyć działalność edukacyjną i opiekuńczą włoskich zgromadzeń zakonnych. Na początku 1897 roku organizatorzy Ekspozycji proszą zatem przełożonych tych zgromadzeń, aby dostarczyli do Turynu pracę badawczą dotyczącą ich terytoriów misji. Briante postanawia zlecić to zadanie Golubovichowi. Owa prośba stanowi drugi z nieprzewidzianych czynników, które w ciągu kilku lat uczynią z ojca Girolamo jednego z największych specjalistów franciszkańskich tamtej epoki. W kwietniu 1898 kustosz rzeczywiście postanawia wysłać go na Ekspozycję, aby przedstawił dzieło misyjne Kustodii Ziemi Świętej i studium *ad hoc*, które zrealizował.

Pobyt Golubovicha we Włoszech – kraju, który, według jego wypowiedzi, nauczył się kochać „od najwcześniejszego dzieciństwa” i który wybierze jako ojczyznę z adopcji – okazuje się podwójnie owocny. Z jednej strony ma okazję spotkania

² Zob. Jerozolima, Archiwum Kustodii Ziemi Świętej (AKZŚ), Archiwum Kurii Kustodialnej (AKK), Protocolli della Corrispondenza e Carteggio (PCC), Cypr, Limassol, Golubovich do Briante, Limassol, 22 listopada 1895 i 8 maja 1896.

osobistości zainteresowanych kwestią Miejsc świętych, chrześcijaństwem wschodnim i obecnością włoską w Ziemi Świętej. Z drugiej strony nawiązuje kontakt ze specjalistami, którzy pobudzali debatę na temat źródeł franciszkańskich. Wreszcie, dzięki ojcu Briante, może rozszerzyć swoje badania historyczne na ważne biblioteki włoskie.

Tom, zredagowany przez Golubovicha, przedstawiony na Ekspozycji (Wystawie) w Turynie i zatytułowany *Serie cronologica dei reverendissimi superiori di Terra Santa, 1219–1898*, otwiera znakomite wprowadzenie, w którym jest przegląd długich wieków apostołatu franciszkańskiego w Ziemi Świętej, a po nim następuje indeks chronologiczny 233 przełożonych, którzy kolejno stali na czele Kustodii. Dwa cenne aneksy zamykają pracę: pierwszy zawiera zarys historyczny wszystkich klasztorów, sanktuariów, kościołów, szkół i dzieł dobroczynnych Kustodii; drugi obejmuje 12 dokumentów w języku arabskim z XIV i XV wieku, w oryginale i z tekstem włoskim obok, potwierdzających prawa franciszkanów co do ich instytucji i sanktuariów w Palestynie.

Przełom w życiu obiecującego uczonego (czerwiec 1899)

W kwietniu 1899 Golubovich musi powrócić do Jerozolimy. Ale burzliwy epizod, który się wydarzył kilka dni przed jego przybyciem, zmienia bieg jego życia. Włącza się on w nieustanny konflikt, który przeciwstawia grupy „synów Kustodii” (do których należał także sam ojciec Girolamo) innym zakonnikom pochodzącym z Europy (określanym jako „odwiedzający”) – pierwsi roszczą sobie prawo przyjmowania pewnych ważnych stanowisk wewnątrz Kustodii i decydowania o przeznaczeniu otrzymywanych ofiar. Głos w tej dyspucie ojca Girolamo, złośliwy i nie na miejscu, stwarzający niebezpieczeństwo rozprzężenia i ciężkiej szkody dla dyscypliny wewnętrznej, staje się powodem jego oddalenia z Ziemi Świętej (czerwiec 1899). Ojciec Briante nie przestaje jednak darzyć go wielkim poważaniem. Pozwala mu badać inne biblioteki włoskie, aby odkrywać w nich źródła do opracowania „dobrej historii Ziemi Świętej dotyczącej franciszkanów”. Jeszcze raz, aby zapobiec możliwości ujawnienia się jego porywczego i kłótliwego charakteru, ojciec Briante pozwala mu zagłębić się w studiach.

Golubovich pragnie udać się do Perugii, aby tam studiować manuskrypt zawierający *Traktat Ziemi Świętej i Wschodu* autorstwa Francesca Sariano. Dokument

ma wielkie znaczenie, zarówno z punktu widzenia etnografii, geografii, jak i archeologii biblijnej i chrześcijańskiej. Jego autor był kupcem, który nauczył się języka arabskiego i pogłębił znajomość życia i zwyczajów ludności Wschodu, zanim przebywał tam długi czas jako zakonnik Kustodii i był dwukrotnie wybierany na kustosza (1493–1495 i 1512–1514). Jego badania na temat miejsc, zabytków miejscowej ludności są o wiele bardziej wiarygodne niż te, które pozostawili nam pielgrzymi i podróżnicy XV i XVI wieku.

Ojciec Girolamo kontynuuje swoje poszukiwania jeszcze długo. Wiosną 1902 roku odkrywa manuskrypt autograf w Bibliotece Watykańskiej. Znaczenie tego odkrycia tkwi w fakcie, że jego autor, franciszkanin Elzéar Horn, do swego tekstu dołączył wspaniałe rysunki z okresu, kiedy był misjonarzem w Ziemi Świętej (1725–1744). Korzyść tych przedstawień i opisów dla historii, architektury, archeologii syro-palestyńskiej są nie do przecenienia, ponieważ pewne skopiowane zabytki zostały w międzyczasie poważnie uszkodzone, a nawet zniszczone. W październiku wspomnianego roku dzieło ukazuje się pod tytułem *Ichonographiae locorum et monumentorum veterum Terrae Sanctae*.

Projekt Biblioteki bio-bibliograficznej Ziemi Świętej i Wschodu franciszkańskiego

W ciągu dwóch następnych lat działalność naukowa Golubovicha ulega drastycznemu spowolnieniu, ponieważ 7 października 1902 minister generalny Zakonu postanawia posłać go do Konstantynopola. Niepokój nie opuszcza go podczas całego pobytu. Będąc na miejscu (28 października 1902), stwierdza, że jego pragnienie kontynuowania badań historycznych koliduje z codziennymi obowiązkami misji. W tym stanie ducha ojciec Girolamo nie potrafi powstrzymać się od kłótni ze swoimi współbraćmi. Dlatego minister generalny, Dionizy Schuler, aby uzdrowić atmosferę, decyduje się skierować go do Quaracchi (Florencja), siedziby Kolegium studiów franciszkańskich św. Bonawentury. Po raz kolejny przełożeni reagują na jego niepowściągliwość, pozwalając mu poświęcić się studiom. Golubovich przybywa do Quaracchi 13 marca 1904. Jego dorobek naukowy dotyczący postaci i dzieła św. Franciszka staje się wspaniałą okazją dla braci, którzy mogą czerpać z doświadczenia i wiedzy ojca Girolamo przy tworzeniu własnych prac na temat Biedaczyny z Asyżu.

W tej inspirującej atmosferze ojciec Girolamo tworzy swoją słynną kolekcję studiów dotyczących franciszkanizmu na Wschodzie. Pragnie zwrócić szczególną uwagę na relacje podróżników, na kroniki zakonników, na teksty prawne Stolicy Apostolskiej, jak również na firmany władz muzułmańskich. Do swojego materiału niepublikowanego zamierza dołączać to, co znajduje się rozproszone w publikacjach mało dostępnych i co często wymaga krytycznej oceny. Ten zbiór źródeł, zebranych przez cierpliwe poszukiwania, katalogowania i przepisywania, będzie analizowany, komentowany i stanie się punktem wyjścia do szerokiej rekonstrukcji historycznej działalności braci mniejszych na Wschodzie. Nowa kolekcja, której zamierza nadać tytuł *Biblioteka bio-bibliograficzna Ziemi Świętej i Wschodu franciszkańskiego* (odtąd: *Biblioteka*), znajdzie pełnoprawne miejsce pośród kolekcji, będących już w przygotowaniu w Kolegium.

Debiut *Biblioteki* (1906)

Pierwszy tom *Biblioteki* ukazuje się 30 września 1906. Przedstawiwszy ogromną ilość zebranej dokumentacji, ojciec Girolamo nie może wyjść poza 85 pierwszych lat historii franciszkańskiej. Dzieło zaczyna się od przemyślanego wykazu 27 świadectw historycznych na temat podróży św. Franciszka na Cypr, do Syrii, Egiptu i Ziemi Świętej i jest kontynuowane przez chronologię najważniejszych wydarzeń z jego życia i pobytu na Wschodzie, według głównych źródeł od XIII do XV wieku. Golubovich wysuwa nowe hipotezy dotyczące różnych etapów tej podróży (czerwiec 1219 – marzec 1221). Pod uwagę bierze 12 dokumentów z XIII wieku, 10 z XIV wieku i tylko 2 z wieku XV. Dzięki niektórym z tych świadectw chce wykazać, że pobyt św. Franciszka na Wschodzie trwał dłużej, niż uważali poprzedni badacze; że jednym z celów głównych podróży była pielgrzymka do Miejsc świętych i że pomimo niezliczonych trudności Franciszek zdołał zrealizować to zadanie; wreszcie, że innym celem, nie mniej znaczącym, była możliwość swobodnego głoszenia kazań, dzięki specjalnemu dekreтови otrzymanemu od sułtana (*signaculum*). Dłuższy pobyt św. Franciszka na Wschodzie uwierzytelnia tezę ojca Girolamo o nawiedzaniu Miejsc świętych, do których rzeczywiście doszło:

A więc, według naszej rachuby, Franciszek nie był nieobecny w Italii, i nie przewędrował Wschodu w ciągu krótkiego okresu, mniej niż sześciu miesięcy, jak zakłada

Suyskens [...], ani jak uważa Sabatier, używając słabszych argumentów, od jednego lata do drugiego (czerwiec 1219 – lipiec 1220), to jest około jednego roku [...], ale od około połowy czerwca 1219 aż do końca lutego 1221, to jest więcej niż dwadzieścia miesięcy, to znaczy blisko dwa lata³.

Powód przywiązywania szczególnej wagi do dawnych dokumentów ojciec Girolamo odsłania w liście ze stycznia 1900 roku do Paula Sabatiera. Prosi on historyka protestanckiego o „pełny tekst Anioła Clareno dotyczący przybycia św. Franciszka do Jerozolimy pod ochroną Sultana”. Dokument posłuży mu do zdjęcia „ciemnej zasłony, która przykrywa pierwsze kroki synów św. Franciszka” w Palestynie i do dania „historycznej podstawy”, jeszcze mocniejszej, do obecności braci mniejszych w Ziemi Świętej⁴.

Pielgrzymowanie św. Franciszka po Miejscach świętych jest w rzeczywistości wspomniane po raz pierwszy w źródle biograficznym z XIV wieku – manuskrypcie Vaticano-Capponiano 207 Biblioteki Watykańskiej, opublikowanym przez Salvatore Minocchiego w 1905 roku i nazwanym przez niego *Leggenda antica*. Ojciec Girolamo cytuje Minocchiego przy licznych okazjach. Już przed ukazaniem się pierwszego tomu *Biblioteki* przypisał *Leggendę* opublikowaną przez Minocchiego Aniołowi Clareno, autorowi *Kroniki Siedmiu Utrapien* (1323) – która zawiera również liczne wzmianki o pielgrzymce św. Franciszka do Jerozolimy. *Leggenda*, jak twierdzi ojciec Girolamo, jest współczesną wersją *Speculum perfectionis*, a obydwa te teksty mają wspólne źródło – pisma brata Leona⁵. Clareno przywdział habit franciszkański około 1260 roku i niewątpliwie znał najstarszych braci Zakonu, głównie brata Leona, który zmarł 10 lat później. Dla ojca Girolamo znaczenie tej *Leggenda antica* wynika z faktu, że została ukończona około roku 1318 i że korzysta ze „wspomnień dużo starszych [...], napisanych przez «trzech towarzyszy Świętego» i przedstawionych ministrowi generalnemu Krescentemu w 1246 roku”. Według jego opinii *Vita secunda* Tomasza z Celano, *Speculum perfectionis*, tradycyjna i niekompletna *Legenda trium sociorum* i *Leggenda antica* pochodzą „od jednego i tego

³ G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano*, 1, Quaracchi, Kolegium św. Bonawentury, 1906, s. 97.

⁴ Urbino, Archiwum centrum studiów historii modernizmu, Archiwum Paula Sabatiera, b. 15, z. 1, Golubovich do Sabatiera, Jerozolima, 22 stycznia 1900.

⁵ Zob. jego artykuł zatytułowany *Esame di alcune fonti storiche di S. Francesco del secolo XIV*, „Luce e Amore”, 2, 1905, s. 255–264.

samego źródła, to znaczy pism (albo *rotuli*) Leona albo «trzech towarzyszy»: Leona, Anioła i Rufina»⁶. Źródło Minocchiego i *Chronica seu Historia septem tribulationum Ordinis Minorum* Anioła Clarena, która według ojca Girolamo posiada „dla krytyków wartość historyczną porównywalną do tej, jaką przypisuje się świadkom tej samej epoki i prawie współczesnym” św. Franciszka, potwierdzają tezę już obecną w innym źródle historycznym, *Actus beati Francisci et sociorum eius*, wydanym w 1902 roku przez Paula Sabatiera i uważanym przez niego samego za „źródło pierwotne”. Wreszcie Bartłomiej z Pizy czyni aluzję do nawiedzenia Miejsc świętych w swoim *De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Jesu* z 1385 roku, kiedy mówi o ważnych sanktuariach nawiedzonych przez Franciszka w ciągu jego życia. To źródło również, chociaż późniejsze, wydaje się bardzo wiarygodne dla ojca Girolamo, który uważa, że stanowi ono „świt metody krytycznej”, gdzie autor „cytuje prawie na każdej stronie ze skrupulatną dokładnością źródła, z których czerpie swoje opowiadanie i wiernie przepisuje z nich słowa”⁷.

Pierwszy tom *Biblioteki* inauguruje metodę, stosowaną przez Golubovicha w pięciu tomach tej „Pierwszej serii”: rozpoczyna, dostarczając dane biograficzne o autorze i inne informacje na temat epoki dokumentu, który zamierza przedstawić; następnie prezentuje sam dokument oraz wzmiankuje o ewentualnych autorach tego samego czasu, którzy potwierdzają tekst i – jeśli nie chodzi o manuskrypt niewydany – dostarcza noty biograficzne i podaje głównych specjalistów, którzy wcześniej nad tym pracowali, dokonując często rewizji ich interpretacji.

Głównymi postaciami tego tomu, jak i następnych „Pierwszej serii” *Biblioteki* są zasadniczo przełożeni Ziemi Świętej, ministrowie prowincjalni i generalni, bracia mniejsi, którzy zostali biskupami, patriarchowie łacińscy Jerozolimy, legaci Stolicy Apostolskiej i dowódcy wojskowi; pojawiają się w nim także liczni misjonarze, niektórzy o wielkiej prawości, inni buntujący się przeciw dyrektywom rzymskim, inni jeszcze to często męczennicy, schwytani przez „Saracenów”. Występują w nim jeszcze liczni biografowie św. Franciszka, papieże, członkowie zakonów rycerskich, sułtani mameluccy, władcy Zachodu; wzmiankowane są także porozumienia i rozejmy, nawrócenia, próby zjednoczenia Kościołów Wschodu i Zachodu, pielgrzymki i misje dyplomatyczne w królestwach położonych w regionach najbardziej odległych i nieuznawanych Wschodu.

⁶ G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliografica...*, I, s. 41–57.

⁷ Tamże, I, s. 72 i 74.

Pośród najśłynniejszych braci mniejszych, odkrytych na nowo w tym pierwszym tomie, wyłaniają się w kolejności znaczenia trzej wielcy podróżnicy XIII wieku: Jan z Plan Carpino (1182–1252), Wilhelm z Rubruk i Jan z Montecorvino (1247–1328); ci nadzwyczajni świadkowie epoki byli, dzięki ich relacjom z podróży, najważniejszymi popularyzatorami na Zachodzie historii, geografii, religii i obyczajów ludów Wschodu.

Kierownictwo *Archivum Franciscanum Historicum* (1907–1908). Zakon Braci Mniejszych popiera powstanie periodyku franciszkańskich studiów historycznych

W okresie obejmującym początek badań naukowych Golubovicha we Włoszech (1898) i publikację pierwszego tomu jego *Biblioteki* (1906) debata historyczna i filozoficzna intensyfikuje się wokół interpretacji dawnych źródeł dotyczących postaci św. Franciszka z Asyżu, jak również początków Zakonu: to jest tego, co nazwano „kwestią franciszkańską”. Ukazanie się w roku 1894 *Vie de S. François d'Assise* francuskiego pastora Paula Sabatiera wzbudziło pierwsze gorące dyskusje, prowokując prawdziwą odnowę studiów nad św. Franciszkiem. Niektórzy badacze angażują się w kontynuowanie i uzupełnianie studiów podjętych przez Sabatiera; inni, bliżsi stanowiskom tradycyjnym Kościoła i Zakonu, dążą do ich odrzucenia. Każdy z nich, mając na uwadze silny ładunek nowatorski emanujący z dzieł pisarza protestanckiego, czyni je punktem wyjścia do nowych studiów nad życiem św. Franciszka, które w ostatnich latach zostało odnowione i uwolnione z legendarnego płaszcza. Zakon Braci Mniejszych nie jest jednak skłonny, by brać pod uwagę te nowe fermenty, dlatego też żadna poważna inicjatywa nie została podjęta przed wyborem Dionizego Schulera na ministra generalnego (1903).

Przed celebracją rocznicy 700-lecia założenia Zakonu Schuler prosi niektórych „ojców kompetentnych” o opracowanie jego historii⁸. Ostatecznie to wymagające zadanie zostaje powierzone historykowi franciszkańskiemu, Leonardowi Lemmen-sowi, który jednak odmawia, gdyż ma inne plany – wspierany przez Liviera Oligera

⁸ Rzym, Archiwum Generalne Zakonu Braci Mniejszych (AGZBM), A 118, *Diarium R.mi P. D. Schuler Min. G.lis*, 1909–1919, s. 42.

i Girolamo Golubovicha przekonuje generała o konieczności założenia w pierwszej kolejności czasopisma historycznych studiów franciszkańskich.

Archiwum Kurii Generalnej Braci Mniejszych zachowuje sporo dokumentów na temat historii tego pierwszego czasopisma, jak również odpowiedzi Lemmensa, Oligera i Golubovicha na wezwania ministra generalnego, jeśli chodzi o najlepszy sposób promowania studiów historii Zakonu⁹. Odpowiedź Golubovicha po wielu miesiącach stanowi podstawę programu (opracowanego przez niego samego) nowego periodyku. Ojciec Girolamo uważa, że pilną potrzebą jest założenie czasopisma naukowego Zakonu, zważywszy na „słabe publikacje” dotyczące franciszkanizmu. Uważa, że jest możliwe,

by odzyskać [i] przedstawić naszą spuściznę, okradzioną przez racjonalistów i utopistów, którzy zmieniają [i] niszczą ideał prawdziwego św. Franciszka i jego Zakonu; by zahamować to niszczenie, które zawładnęło szczególnie ziemię naszego świętego Ojca, przez dzieła krytyczne zbyt niezależne i zbyt idealistyczne [...]: przez zbyt zaślepionych uczniów słynnego Sabatiera, któremu w całej uczciwości można przyznać bardzo wielką zasługę dla *franciszkanofilii*, która entuzjazmuje świat uczonych, ale których hipotezy nieprawdopodobne mogą w przyszłości być obalone przez krytykę obiektywną.

List okólny *De studio historiae Ordinis* (15 kwietnia 1906)

Definitorium Zakonu zatwierdza założenie nowego czasopisma, które ma być odpowiedzią na konieczność naukowego kontrowania nowej historiografii sabateriańskiej, często aprobowanej nawet przez franciszkanów. A więc 15 kwietnia 1906 roku minister generalny kieruje do wszystkich przełożonych list okólny *De studio historiae Ordinis*¹⁰, w którym stwierdza, że historia św. Franciszka i jego uczniów, roztropnie analizowana, będzie prowadzić braci mniejszych do naśladowania

⁹ G. Golubovich wysłał dwa listy, jeden po włosku, a drugi po łacinie, datowane kolejno 17 listopada 1905 i 26 stycznia 1906. AGZBM, SK 439, *Ordinis Generalia*, t. 15 [1904–1907], z. 302r – 306r. Olier wysłał jeden list po łacinie liczący sześć stron, bez podpisu i daty (tamże, z. 308r – 310r) i Leonard Lemmens jeden list dwustronicowy, bez daty i po niemiecku (tamże, z. 311r – 312r).

¹⁰ AGZBM, SK 439, *Ordinis Generalia*, t. 15 (1904–1907), z. 300–301, *Acta Ordinis Fratrum Minorum* 25 (1906), s. 162–163 i AFH, 1 (1908), s. VI–VII.

przykładu ich poprzedników. Czyniąc aluzję do gorączkowego wywierzyska studiów nad franciszkanizmem i czyniąc wyraźnie odniesienia do Paula Sabatiera, generał uważa, że synowie św. Franciszka nie mogą zostawić „niekatolikom” zadania pisanie ich historii. Dzieła tych „towarzyszy i przyjaciół” zawierają często poważne błędy w ocenie, ponieważ ci specjaliści są bardzo oddaleni od ducha franciszkańskiego i trudno im opracować prawdziwy osąd historii Zakonu. Interwencja badaczy franciszkańskich wydaje się więc niezbędna. To do nich należy, by zmierzyć się z tymi specjalistami w płodnej rywalizacji, mając na celu ukazanie całej prawdy historycznej. Liczne źródła muszą jeszcze być wydobyte na światło dzienne. A ponieważ projekt tego rodzaju przekracza zdolności jednego człowieka czy małej grupy badaczy, to wymaga on współdziałania licznych specjalistów, którzy muszą się poświęcić przebadaniu archiwów i bibliotek rozproszonych po świecie, w poszukiwaniu cennych dokumentów historycznych. Najlepszym systemem, aby zjednoczyć siły w celu promowania znajomości historii Zakonu, jest – jak podkreśla minister generalny – stworzenie periodyku studiów franciszkańskich, redagowanego według współczesnej metody naukowej.

Nominacja Golubovicha do dyrekcji czasopisma: pierwsze nieporozumienia z ministrem generalnym

Dekretem definitorium z 10 stycznia 1907 Golubovich zostaje mianowany jako „*moderator novi periodici historici*”¹¹. W przeciągu niecałego tygodnia opracowuje program. W styczniu minister generalny wyznacza dwóch cenzorów dla badania treści artykułów. Co więcej, wysłał program do około 10 badaczy franciszkańskich, w większości niemieckich, aby zasięgnąć ich opinii w tej sprawie. Duża część odpowiedzi jest nieprzechylna. W czasie kongresu w Asyżu (kwiecień 1907) nowy program opracowany przez Golubovicha jest dyskutowany na podstawie sformułowanych zastrzeżeń. Oprócz ojca Girolamo, w kongresie uczestniczą wybrani zakonnicy mający „stać się najbliższymi i głównymi współpracownikami” periodyku¹².

¹¹ AGZBM, SH 17, *Acta Definitorii*, t. IV (1903–1913), „min. gen. Schuler”, reg. n. 634.

¹² Kair, Archiwum, Franciszkańskie Centrum Studiów o Chrześcijańskim Wschodzie (ACFSCHW), Archiwum G. Golubovicha (AGG), pudełko 26, Schuler do Golubovicha, Rzym, 15 marca 1907.

Ożywione dyskusje, dotyczące nazwy czasopisma i preferowanego języka, kończą się zgodą zatwierdzoną przez definitorium generalne Zakonu 9 kwietnia 1907. 15 kwietnia jest promulgowany *Decretum de novo periodico historico*, zawierającym jego definitywny program.

Wszystkie przewidziane artykuły nadchodzą do Quaracchi pod koniec lata i 7 października może się rozpocząć druk periodyku. Golubovich zamierza otworzyć pierwszy zeszyt periodyku artykułem Teofila Dominichellego zatytułowanym *De prima legenda S. Francisci, auctore fratre Thoma Celano*. Ale ostra krytyka pierwszego biografa św. Franciszka przez przyjaciela i współbrata wywołuje negatywne reakcje licznych intelektualistów franciszkańskich. 23 listopada Golubovich broni tekstu z zapalczywością:

Artykuł o. Dominichellego ma wielką zasługę otworzyć serię naszych prac, i taki, jaki on jest, wystarczy, aby dać do zrozumienia, przede wszystkim obcym wielką wolność, jaką się nam daje, aby kontestować (nawet otwarcie) naszych ojców historii franciszkańskiej aż dotąd uważanych za nieomylnych. Oprócz tego, artykuł jest nowością w Zakonie, ponieważ ma on za cel przywrócić do czci dzieło godne podziwu św. Bonawentury, bez niszczenia Celano, wnosząc do niego poprawki. Uwagi, jakie czyni się jego autorowi – to jest, że on coś twierdzi bez dowodów – są absolutnie błędne¹³.

Dwa dni później, przy odbiorze *imprimatur* ministra generalnego dla pierwszego zeszytu, Golubovich doznaje pierwszego upokorzenia. Czasopismo nie może się ukazać w obecnym stanie. Dwaj „cenzorzy profesorowie” Antonianum odrzucają artykuł Dominichellego. Mógłby on wprowadzić ukazać się w następnym numerze, ale pod warunkiem, że ojciec Teofilo zaniecha swojego złośliwego tonu¹⁴. Kuria Generalna precyzuje, że tytuł periodyku, „za radą osoby wysoko postawionej i kompetentnej w tej materii”, musi być zmodyfikowany i przejść z *Archivium Franciscano Historicum* (jak zostało ustalone w Asyżu w 1907 roku) na *Archivum Franciscanum Historicum*¹⁵.

¹³ AGZBM, SK 489, *Collegium Quaracchi*, t. 3 (1876–1907), Golubovich do Kaufmanna, Brozzi–Quaracchi, 23 listopada 1907, f. 53r.

¹⁴ ACFSCHW, AGG, pudełko 26, Schuler do Golubovicha, Fulda, 22 listopada 1907.

¹⁵ Tamże, Kaufmann do Golubovicha, Rzym, 25 listopada 1907.

Golubovich odbiera cenzurę przeciwko Dominichellemu jako „policzek wyrażnie” wymierzony jemu, jako krytykę jego sposobu „czuwania nad publikacjami”¹⁶. Ale to było do przewidzenia. On sam, po uznaniu (świadomy wymogów wyrażanych wewnątrz Zakonu, ale na pewno trochę i z własnego przekonania) potrzeby założenia tego periodyku, aby przeciwstawić się nowym teoriom historiograficznym sabateriańskim, na sam początek wybrał artykuł prezentujący tezy szczególnie drogie badaczowi protestanckiemu.

Ojciec Girolamo zdołał ukryć swoją irytację. W połowie grudnia, podczas gdy zamierzał przystąpić do druku pierwszego zeszytu, docierają z Rzymu uwagi ze strony ojców cenzorów, uwagi, które można streścić w trzech punktach: artykuł Dominichellego nie jest naukowy, nie wnosi niczego nowego w porównaniu z tym, co wcześniej ogłosił w czasopismach „Luce e Amore” i „La Verna”; ojciec Teofilo daje dowód całkowitej ignorancji dotyczącej ostatniej debaty naukowej wokół *Legenda trium sociorum* i całkowicie lekceważy studia, które formułują tezy przeciwnie do jego tez. Powyższe mankamenty są szczególnie poważne, ponieważ ten artykuł w zeszycie lansującym periodyk dawałby wrażenie, że jest zatwierdzony przez jego dyrektora, i od samego początku wzbudzałby *grave prejudicium* co do charakteru naukowego czasopisma¹⁷.

Dymisja Golubovicha (30 kwietnia – 2 maja 1908)

Od kongresu w Asyżu Golubovich rozumie, że nie jest w łaskach ministra generalnego. Od jakiegoś już czasu przeczuwa swą dymisję. Pewne „knowania dziecinne i intrygi” niektórych zakonników niemieckich, którzy według jego zdania „nie akceptują, by widzieć Dalmata na kierownictwie czasopisma uważanego za chlubę Zakonu”, umacniają w nim przekonanie, że musi zrezygnować z kierownictwa¹⁸. Ojciec generał, odrzucając jego żarliwą prośbę o wyjaśnienia, posuwa się nawet do ograniczenia jego kompetencji: odtąd należy do niego tylko kierownictwo naukowe. Wszystkie inne obowiązki zostały przekazane ekonomowi Kolegium¹⁹.

¹⁶ Pacifico Sella, *Genesi di un periodico scientifico*, w AFH 101 (2008), s. 346.

¹⁷ Archiwum klasztoru św. Bonawentury w Quaracchi (AKŚB), SF/26, dokument czterostronicowy bez daty i podpisu.

¹⁸ ACFSCHW, AGG, pudełko 18, *Appunti e ricordi privati di G[irolamo] G[olubovich]*, 51.

¹⁹ Tamże, pudełko 26, Schuler do Golubovicha, 22 stycznia 1908.

Powyższe decyzje przyczyniają się do pogorszenia sytuacji. Zdziwiałoby wydaję się, że Golubovichowi udaje się przez dwa miesiące zachować milczenie, ale i to nie poprawia jego sytuacji. Decyduje się ponownie zwrócić do ministra generalnego, wzywając go, aby położył kres „nieustającej opozycji i zazdrości”, jaką prefekt i prezes Kolegium św. Bonawentury okazują względem niego. 9 kwietnia ojciec generał formułuje „poważne zastrzeżenia” co do „sposobu postępowania” Golubovicha jako dyrektora. Zarzuca mu przede wszystkim, że nie uprzywilejował języka łacińskiego, zwłaszcza „w debatach”, i że pozwolił Dominichellemu, w jego artykule na temat Tomasza z Celano, przeredagowanym do drugiego zeszytu, powtórzyć „tezę zawierającą błędy już odrzucone przez cenzorów”²⁰.

„Gwałtowny” ton wypowiedzi Schulera mocno wzburzył Golubovicha. Dominichelli, który nadal prezentuje twierdzenia już ocenzone, zdaje sobie sprawę, że jego zachowanie jest potępiane przez ministra generalnego, jednak nie ma zamiaru zmienić swoich poglądów i odesłać niezaaprobowanych tekstów do nadawcy²¹.

Ojciec Girolamo replikuje szorstko. Odrzuca oskarżenie, że zlekceważył ze „złośliwą premedytacją” polecenia Schulera i nadużył jego zaufania, prezentując ponownie artykuł Dominichellego. Znając tożsamość dwóch cenzorów i ich zdolności intelektualne, czuje się „trochę bardziej kompetentny” niż oni i uważa, że ma prawo wysunąć „uwagi znaczące i poważne”:

Artykuły o Dominichellego [...] nie tylko nie zawierają niczego, absolutnie niczego, naganego, błędnego, i jeszcze mniej *uwłaczającego*, [...] przeciwnie, [one] dowodzą i rozwijają w sposób bardzo uczony tezę, która bardzo szanuje autora i Zakon: [ojciec Teofilo] przywraca integralność nieskalaną naszego świętego patriarchy Franciszka, zniekształconą przez brzydotę, którą mu przypisano tylko w *Vita prima* Celana, która skądinąd jest usunięta w jego *Vita secunda*. Zresztą, cokolwiek o tym mówią dwaj cenzorzy, teza o Dominichellego jest *bez żadnej sprzeczności* ze wszystkimi krytykami i historykami aż do dziś, aż do Sabatier, który odwołał niedawno swoją pierwszą szczególną opinię, potwierdzając szeroko tezę bronioną przez o. Dominichellego²².

²⁰ Kopia listu ministra generalnego, w AKŚB, SF/26.

²¹ Felice Accrocca, *Teofilo Dominichelli, Tommaso da Celano e l'Archivum Franciscanum Historicum*, w AFH 104 (2011), s. 203–204.

²² AKŚB, SF/26, Golubovich do Schulera, Quaracchi, 30 kwietnia 1908.

Główną przyczyną usunięcia artykułu Dominichellego, według zdania ojca Girolamo, jest „oczywista i publiczna [...] *niechęć i pogarda* cenzorów względem niego, jeszcze bardziej niż wobec ojca Teofila”. Golubovich nie może już ścierpieć „nieustannych prowokacji” i „podstępnych przeszkód”, które przeciwstawiają się „codziennie w oddziaływaniu i niezbędnym wzrastaniu periodyku” oraz „niewystarczalności personelu Redakcji”. Mając na uwadze, że „nieprzejednana niechęć” względem niego trwa od kongresu w Asyżu w kwietniu 1907, jest przekonany, że nie ustanie ona, dopóki jego wrogowie go nie zniszczą; wzięwszy pod uwagę „ciężkie upokorzenia”, które go spotkały „mimo całej lojalności, bezstronności, wyrzeczenia i wielkich ofiar”, ponoszonych przez niego jako dyrektora, nie widzi innego rozwiązania, jak tylko złożyć rezygnację z „zadania tak delikatnego i tak pełnego niebezpieczeństw zawsze nieprzewidzianych”²³.

Wizyta ministra generalnego w Kolegium św. Bonawentury

Przywołani przez ministra generalnego cenzorzy ripostują swoim *memorandum* z 4 maja. Odrzucają między innymi oskarżenie o żywienie „niechęci i stronniczości” względem Golubovicha i Dominichellego i sugerują „usunięcie” innych artykułów periodyku. Inwektywy rzucone przez Dominichellego pod adresem Celano nie mają nic wspólnego z nauką: „Ten sam system i te same cenzury zastosowane do innych biografów franciszkańskich będą prowadzić do całkowitego zniszczenia wszystkich pism biograficznych dotyczących św. Franciszka”²⁴.

Ojciec Schuler, poruszony prawdopodobnie tą argumentacją, pragnie zakończyć spór, który przesuwają na niebezpieczny teren kontrowersji modernistycznej, dlatego odmawia Golubovichowi zgody na „dyskusję poważną i wolną [...] przed komisją kompetentną i bezstronną” na temat przyczyn cenzury. Uważa też, że jego wizyta w Kolegium św. Bonawentury jest konieczna. Po przybyciu do Quaracchi 8 maja Schuler przyjmuje dymisję ojca Girolamo. Ten prosi generała, by mógł kontynuować pracę nad *Biblioteką*, odwiedzając najważniejsze biblioteki Europy. Ojciec generał nie tylko aprobuje jego propozycję, ale nawet pragnie wysłać go na długie wakacje, pod jednym jednak warunkiem – że spędzi je poza Włochami.

²³ Tamże.

²⁴ F. Accrocca, *Teofilo Dominichelli...*, s. 206.

Opuszczenie Quaracchi i trudne rozstanie z Florencją

16 maja Golubovich opuszcza definitywnie Quaracchi. Schuler daje mu do zrozumienia, że nie ma zamiaru udzielać mu „pozwolenia na pozostanie we Florencji czy gdzie indziej we Włoszech”²⁵. Nie jest wykluczone, że skwapliwość ministra generalnego w oddaleniu Golubovicha można tłumaczyć jego pragnieniem, by nie wciągać Zakonu w represję antymodernistyczną. Encyklika *Pascendi dominici gregi*, niedawno ogłoszona, potępia ten ruch, określając go „syntezą wszystkich herezji” (8 września 1907). Pius X jest odtąd „zdecydowany, by wytępić modernistów”, więc trudno jest „żyć w pokoju”: „Nowe trybunały zobowiązane do demaskowania heretyków, odkrywają ich nawet tam, gdzie ich nie ma”²⁶. We Włoszech już uderzono w pewne najbardziej wrogie, a znaczące siły.

Atak czasopisma *L'Unità Cattolica* na *Archivum Franciscanum Historicum*

W dniu pożegnania z Florencją (18 maja 1908) Golubovich został gwałtownie zaatakowany przez Paola De Tötha, dyrektora *L'Unità Cattolica*. W tych dniach ojciec Girolamo ryzykuje zapłacić cenę powiązania „kwestii franciszkańskiej” z reakcją antymodernistyczną. Na szczęście dla niego De Töth nic nie wie o polemice wewnątrz Zakonu wywołanej cenzurą artykułu Dominichellego. Aby go zaatakować, używa argumentów dużo słabszych: krytykuje sposób, w jaki wewnątrz sekcji *Chronica* drugiego i trzeciego zeszytu *Archivum* ojciec Girolamo poinformował czytelników o dwóch konferencjach: jednej wygłoszonej w Asyżu przez profesora Francesco Novatiego i drugiej w Turynie przez Paula Sabatiera²⁷. Chociaż Golubovich jest głównym oskarżonym, De Töth przez swoje oskarżenie uderza we wszystkich redaktorów czasopisma, których określa jako „braci franciszkanów upierających się w naśladowaniu Paula Sabatier i czczeniu go coraz bardziej”; zakonnicy, którzy według niego chcą zachowywać się jak *intelektualiści*, skompromitują się w konfrontacji „z racjonalistami”. Są więc także winni, ponieważ okazali „pewnego rodzaju

²⁵ ACFSCHW, AGG, pudełko 26, Schuler do Golubovicha, Rzym, 18 maja 1908.

²⁶ List Genocchi do Francesca da Felice, 28 września 1907, w: Francesco Turwasi, *Giovanni Genocchi e la controversia modernista*, Rzym, Edizioni di Storia e Letteratura, 1974, s. 329.

²⁷ Zob. AFH 1(1908), s. 479–482.

upodobanie” w myśleniu Sabatiera, który jest niebezpiecznym siewcą modernizmu i protestantyzmu: „Przeto uwaga na następny raz”, grozi De Töth ze swego dziennika, w apogeum atmosfery prześladowania w następstwie publikacji encykliki *Pascendi dominici gregi*²⁸.

Słów tego gorliwego krzyżowca, będących reakcją antymodernistyczną, nie można lekceważyć ze względu na więzi, które go łączą z niektórymi odpowiedzialnymi ludźmi Kościoła. Atmosfera, która panuje wtedy we Włoszech, jest wyjątkowo nieprzyjemna, wręcz wroga. Podejrzenia, szpiegowanie, donosicielstwo to częste wówczas metody postępowania. Ataki Paola De Tötha nierzadko kończą się ciężkimi „sankcjami przeciwko winnym”²⁹, szczególnie we Florencji.

Wznowienie i zakończenie „Pierwszej serii” *Biblioteki* (1908–1927). Zamieszkanie we Florencji, w klasztorze Ognissanti

Na początku sierpnia 1908 Golubovich zaczyna porządkować zapiski „rozproszone i bezładne”, zgromadzone w ciągu 10-lecia („około ośmiu czy dziesięciu tysięcy kartek” wypełniających trzy kuфry). Pod koniec września kończy układanie: dokumenty są odtąd „dobrze posegregowane według stuleci, z około 10 000 fiszek i kartek”, zawierających „tyleż artykułów historii”³⁰.

Otrzymałszy pozwolenie ojca generała na podjęcie długich poszukiwań w najważniejszych bibliotekach Europy, powraca do Florencji dopiero 14 listopada wspomnianego roku i zamieszkuje w „Ospizio Pinti”. Wobec wielkiej ilości zebranej dokumentacji musi ograniczyć swoją *Bibliotekę* do dwóch, trzech tomów.

Po powrocie do Florencji, której nigdy już więcej nie opuści, powstaje problem jego nowego miejsca pobytu, ponieważ „zawirowania” z Quaracchi uniemożliwiają powrót do Kolegium.

Kustosz i przyjaciel Golubovicha, Roberto Razzoli, sugeruje mu zamieszkanie na stałe w klasztorze florenckim Ognissanti. On sam stara się przekonać ojca prowincjała, aby go przyjął, i ojca generała, aby mu wystawił obediencję na pozostanie

²⁸ *L'Unità Cattolica*, 18 czerwca 1908.

²⁹ Lorenzo Bedeschi, *Nuovi documenti per la storia dell'antimodernismo. De Töth e Caval-lanti alla direzione dell'Unità Cattolica*, „Nuova Rivista Storica” 55, 1971, s. 116.

³⁰ ACFSCHW, AGG, pudełko 24, Golubovich do Schulera, Wenecja, 29 września 1908.

tam, przynajmniej na czas niezbędny do przygotowania i wydrukowania drugiego tomu³¹. Co więcej, daje do zrozumienia ministrowi generalnemu, „że ogromne dzieło na temat Ziemi Świętej”, któremu się poświęca, jest „absolutnie konieczne, aby opracować historię krytyczną Kustodii, która jeszcze nie istnieje”. Ojciec generał daje się przekonać i zgadza się, aby ojciec Girolamo pozostał we Florencji przez sześć miesięcy, a nawet dłużej, tyle, ile potrzeba mu na ukończenie pracy.

Drugi tom *Biblioteki* (1913)

Dokumentacja dotycząca lat 1215–1300 okazała się tak obfita i naukowo ważna, że koniecznością stało się przekształcenie znacznej części nowego tomu w suplement poprzedniego. Ten drugi tom, jeszcze obszerniejszy niż pierwszy, składa się z dwóch części: jedna obejmuje „piętnaście źródeł historycznych ogólnych”³² odnoszących się do XIII i XIV wieku; druga tworzy imponujący suplement do XIII wieku.

Pośród źródeł ogólnych pierwsze miejsce zajmuje *Liber recuperationis Terrae Sanctae* Fidenzia z Padwy, autora prawie nieznanego, „przełożonego generalnego całej Prowincji franciszkańskiej Ziemi Świętej” począwszy od 1266 roku. W pierwszej części manuskrypt zawiera historię Palestyny aż do zdobycia jej przez krzyżowców, analizę ich porażki oraz przybliża życie Mahometa, jak również obyczaje islamu. Druga część, która jest najważniejsza, prezentuje szczegółowy plan odzyskania Ziemi Świętej i utrzymania jej posiadania. Inne ważne studium dotyczy kronik ojca Paolina z Wenecji (wysłannika Jaśnie Oświeconej przy królu Robercie z Neapolu i mianowanego biskupem Pozzuoli od 1324), w którego biografii Golubovich nanosi znaczące poprawki. Trzeba również zwrócić uwagę na pogłębione uwagi krytyczne i uzupełniające notki biograficzne dotyczące postaci Pierre’a de Pleine Chassagne’a, życia i dzieł Rogera Bacona, współdziałania braci mniejszych na Soborze Lyonskim w 1274 roku i hrabiego z Montefeltro (brat Wit), zebranych w *Una pagina dantesca*.

Pragnąc ożywić studia franciszkańskie, Golubovich wychodzi daleko poza już szeroki przedmiot wskazany przez tytuł dzieła. Do „źródeł ogólnych” włącza tablice statystyczne co do organizacji 34 pierwszych prowincji Zakonu Braci Mniejszych, podając liczbę kustodii i klasztorów na Zachodzie i Wschodzie w wiekach XIII i XIV.

³¹ Tamże, pudełko 20, Razzoli do Golubovicha, Filetto (Lunigiana), 24 czerwca 1909.

³² Zob. wprowadzenie do tomu zredagowanego przez Golubovicha, 23 kwietnia 1913.

Trzeci tom (1919)

Trzeci tom *Biblioteki* ukazuje się w 1919 roku. W początkowych planach ojca Girolamo to dzieło miało zawierać całą dokumentację XIV wieku; ale ilość zebranych materiałów, które obejmują także liczną korespondencję odnoszącą się do misji w Grecji, Armenii, Persji, Indiach i Chinach, zmusza go do ograniczenia się do okresu około 30 lat (1300–1332); jest to czas, kiedy franciszkanie powracają ostrożnie do Ziemi Świętej i w niej pozostają przez wiele dziesięcioleci, bez żadnej protekcji zewnętrznej ani ochrony prawnej, a nawet bez zapewnienia im bezpieczeństwa. Gromadząc informacje zaczerpnięte z niezliczonej ilości dokumentów niewydanych i drukowanych, Golubovich jest w stanie dostarczyć badaczom nowy bogaty materiał historii franciszkańskiej na Wschodzie.

Dokumenty i studia, zasługujące na uznanie, są liczne. Niektóre stanowią prawdziwe monografie. Przede wszystkim *Itinerarium Fr. Simonis et Hugonis ad Terram Sanctam* (lata 1322–1324), już opublikowane w 1778 przez Jamesa Nasmytha i zawierające liczne błędy, poprawione przez ojca Girolamo; następnie studium historyczne na temat Odoryka z Pordenone; noty bio-bibliograficzne Golubovicha odznaczają się wyraźnym postępem w porównaniu ze studiami poprzednimi, głównie dlatego, że wykazują, iż podróże tego słynnego „apostoła Chińczyków” są dużo dłuższe, niż jak uważano dotychczas. Wielkie znaczenie mają również listy Jana z Montecorvino – już wydrukowane przez Łukasza Waddinga, ale z opuszczeniami i błędami – podróże *od Montem Sinai* i *ad Sepulchrum Domini* ojca Antoniego Riboldi z Cremony i uwagi na temat *Compendiosa relatio ex Imperio Tartarorum* ojca Alordo. Trzeba też zwrócić uwagę na znajdujące się na końcu tomu dokumenty traktujące o relacjach między dominikanami i franciszkanami na Wschodzie, zwłaszcza na ich dysputę w Persji à propos „ubóstwa Chrystusa i Apostołów”.

Czwarty tom (1923)

Czwarty tom *Biblioteki* jest poświęcony latom decydującym 1333–1345, które dają początek okresu zupełnie nowego dla misji w Ziemi Świętej: w 1333 roku władcy Neapolu zawierają traktat z sułtanem mameluckim Kairu, na mocy

którego oficjalnie uznano obecność braci mniejszych w regionie; w 1342 roku Stolica Apostolska promulguje z kolei bulle *Gratias agimus* i *Nuper carissimae*, które aprobuje działanie władców, zatwierdzają akt zawarty z władzami muzułmańskimi i przyznają franciszkanom możliwość legalnej, zgodnej z prawem działalności w Palestynie.

W pierwszej i drugiej części tego nowego tomu pojawiają się dwa dzieła historyczne o charakterze polemicznym na temat Miejsc świętych. Ojciec Girolamo, czując się w obowiązku, aby wesprzeć liczne inicjatywy podjęte przez Kustodię od 1918 roku, aby odzyskać utracone prawa w najważniejszych sanktuariach Palestyny, zaczyna pracować nad tą sprawą kilka miesięcy po zakończeniu wojny, w nowym kontekście polityczno-dyplomatycznym powstałym przez przegraną Turków, okupację angielską Palestyny i utworzenie komisji międzynarodowej dla określenia praw różnych wspólnot religijnych w Miejscach świętych. W pierwszej ze swoich prac (*I frati Minori nel possesso dei Luoghi Santi di Gerusalemme e Betlemme nel 1333*) chce rzucić światło na sposoby powrotu braci mniejszych do Ziemi Świętej po klęsce krzyżowców w 1291 i na prawa nabyte przez nich nad sanktuariami w ciągu wieków. W drugiej (*Di alcuni errori storici e de' falsi firmani posseduti dai greci*), po wykazaniu, że założenie różnych klasztorów na Wschodzie i nabycie niektórych Miejsc świętych przez św. Franciszka w czasie jego podróży do Egiptu nie ma fundamentu historycznego, skupia się na argumentach prawnych grekoortodoksów w celu odzyskania swoich prerogatyw ze szkodą dla katolicyzmu. W tym celu bada siedem ważnych dokumentów, na podstawie których ortodoksi usiłują rościć swoje prawa i które przedstawiają władzom cywilnym za każdym razem, kiedy rodzi się konflikt w sanktuariach z braćmi mniejszymi i innymi wspólnotami religijnymi. Konkluduje, że chodzi tu o fałszywe dokumenty, „sfabrykowane” w dużej części w latach 1634–1638. Odkrywa również autorów i falsyfikatorów tych tekstów, a nawet ich współników, których pozyskali wśród administratorów otomańskich.

Włączenie tych dwóch studiów do czwartego tomu *Biblioteki* powoduje przeniesienie stałego „wykazu chronologicznego” do trzeciej części tomu. Ta ostatnia sekcja zawiera również dokumentację dotyczącą historii Armenii. To właśnie w pierwszej połowie XIV wieku dużo Ormian (gregoriańczyków i złączonych z Rzymem) osiedliło się w Ziemi Świętej, a Wielka i Mała Armenia zaczęły być ewangelizowane przez braci mniejszych.

Piąty tom (1927)

Z piątym i ostatnim tomem wyżej wspomnianej „Pierwszej serii” *Biblioteki*, obejmującej dokumentację dotyczącą lat 1346–1400, Golubovich zamyka dwa wieki historii franciszkańskiej na Wschodzie. Oferuje nam przede wszystkim starannie opracowaną analizę słynnego *Libro d’Oltremare* Mikołaja Poggibonsi (1346–1350), który podróżował po Syrii, Palestynie i Egipcie między 1346 i 1350 rokiem. Poprawia chronologię, jak również pewne błędy drukarskie obecne w wydaniu Alberta Bacchi della Legia (Bologna, 1881). Przedstawia też fragmenty *Liber peregrinationis* Nicola Martoniego, bogate w informacje o jego podróży do Egiptu, Ziemi Świętej, na Rodos i Cypr pod koniec XIV wieku. Dołącza różne biografie i opisy przedsięwzięć misjonarzy, gwardianów, biskupów i patriarchów oraz publikuje relacje o działalności, które potwierdzają przywileje braci mniejszych i pozwalają im na zakładanie nowych klasztorów i instytucji charytatywnych, analizuje również firmy tureckie poświadczające nabywanie terenów i praw w sanktuariach w Palestynie. Kończy wreszcie dwoma aneksami; pierwszy, obszerniejszy, podający długą serię podróży do Ziemi Świętej pielgrzymów XIV wieku, i drugi, zawierający odniesienia historyczne do klasztorów franciszkańskich na Krecie.

Wysoki poziom naukowy tej nowej publikacji decyduje o umieszczeniu „Pierwszej serii” *Biblioteki* pośród najcenniejszych kolekcji historiograficznych, wydanych między 1906 i 1927 rokiem, i uznaniu Golubovicha „historiografem *par excellence* Zakonu, [...] dzielnego budowniczego ruchu historycznego *aere perennius*”³³.

„Druga seria” *Biblioteki* (1921–1939). Projekt „Nowej serii” *Biblioteki* (13 lipca 1920)

Na początku lat 20. Golubovich, przytłoczony wielką masą dokumentów z wieków XIV i XV, zdaje sobie sprawę, że nie będzie mógł sam skończyć swojej kolekcji. Po dwóch dziesiątkach lat pracy zdołał tylko objąć pierwszy wiek epoki franciszkańskiej na Wschodzie. Uważa więc za niezbędne, aby założyć serię paralelną do jego pierwotnej kolekcji. Ta „Nowa seria” – kierowana przez niego samego, ale

³³ *Dixit*, komisarz Ziemi Świętej z Livorno, Alfonso Paiotti, w czasie prezentacji V tomu (s. IX).

powierzona innym cieszącym się poważaniem współpracownikom franciszkańskim – powinna zebrać dokumenty archiwów dotyczące XVII–XIX wieku. Liczba tomów miała znacznie przekroczyć siedem zaplanowanych. Ojciec Girolamo tak więc przedstawia swoją nową kolekcję:

Podczas gdy naszym pierwszym zamiarem było poświęcić jeden tom każdemu z siedmiu wieków historii franciszkańskiej na Wschodzie, z trzema poprzednimi tomami i z czwartym w druku, zdołaliśmy przedstawić tylko dwa pierwsze wieki działalności franciszkańskiej w tym regionie. Wobec znacznej ilości materiału, który nas oczekiwał, w odniesieniu do pięciu pozostałych wieków, byliśmy oszołomieni [...]. Aby uporać się z tymi poważnymi trudnościami, które mogłyby zbyt opóźnić, a nawet przerwać wykonanie naszego planu, zostaliśmy zmuszeni wprowadzić nową metodę organizacji tej *Biblioteki* i uciec się do dobrych współpracowników. Nowa metoda, którą wprowadzamy, jest usprawiedliwiona przez fakt, że natura dokumentów wieków znacznie niedawnych jest bardzo różna od tej z wieków poprzednich oraz nie wymaga długich studiów krytycznych ani pracowitych poszukiwań, często bezowocnych, pomiędzy starymi papierami bibliotek. Nowy materiał jest prawie gotowy i jest bardziej czy mniej dobrze poklasyfikowany w odpowiednich archiwach, a szczególnie tych Świętej Kongregacji *de Propaganda Fide*, która ustawicznie zachowywała i rejestrowała wszystkie dokumenty i odpowiedzi na nie, i skąd będziemy czerpać najobfitszy materiał. Spotykamy te same ułatwienia w archiwach niektórych państw (i niektórych klasztorów, zwłaszcza w tym w Jerozolimie, bardzo bogatym), które od XVII wieku mogą być uważane za kompletne i bez serii niekompletnych. Oprócz dokumentów zwanych oficjalnymi, znajduje się dla tego nowego okresu również kroniki dotyczące Zakonu Braci Mniejszych, które także wchodzi do planu naszej obecnej publikacji [...]. Od dziś nasza *Biblioteka* jest podzielona na dwie serie wyraźnie odrębne³⁴.

Dyskretorium zatwierdza projekt na posiedzeniu 28 października 1920 roku³⁵. Minister generalny sam też błogosławi to „dzieło paralelne”, z racji przede wszystkim „początku nowej ery dla Kustodii Ziemi Świętej, w świetle układów pokoju i sytuacji politycznej w ustalonej Palestynie po pierwszej wojnie światowej; w tej historycznej

³⁴ Zob. wprowadzenie do *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide pro Terra Sancta*, cz. I, 1622–1720, wyd. Leonard Lemmens, *Biblioteka*, „Nowa seria”, Quaracchi, Kolegium św. Bonawentury, t. I, 1920, s. XIII–XIV.

³⁵ AKZŚ, AKK, Zarząd, AD, 20(1913–1921), s. 327.

decydującej chwili trzeba było dać poznać światu, ile kosztowało franciszkanów zachowanie, w ciągu siedmiu wieków, Sanktuariów chrześcijańskich Wschodu”³⁶.

Akta Świętej Kongregacji de Propaganda Fide

Dwa pierwsze tomy „Nowej serii”, opracowane przez Leonarda Lemmensa, zostały wydane w latach 1921 i 1922. Te dzieła dostarczają informacji tylko o regionach, w których pracują bracia Kustodii (Syria, Palestyna, Egipt i Cypr). W okresie historycznym, który obejmuje lata 1622–1720 i 1721–1847, następują dwa wydarzenia o wyjątkowym znaczeniu dla katolicyzmu obrządku łacińskiego w Ziemi Świętej w ogólności i dla Kustodii franciszkańskiej w szczególności: pierwszym jest ustanowienie Kongregacji de Propaganda Fide (1622), która deklaruje Kustodię bezpośrednio zależną od swojej jurysdykcji, i mianowanie jej przełożonego od swojego zatwierdzenia; drugim jest decyzja Stolicy Apostolskiej dotycząca przywrócenia patriarchatu łacińskiego w Jerozolimie (1847), przenosząc jurysdykcję kościelną nad Ziemią Świętą i Cyprzem z prefekta apostolskiego w osobie zwykłego zakonnika (kustosza Ziemi Świętej) na biskupa diecezjalnego, obdarzonego tytułem honorowym patriarchy.

Dwa tomy Lemmensa zawierają zasadniczo materiały pochodzące ze zbiorów *Acta Sacrae Congregationis*, archiwów Propaganda Fide. Przedstawiona dokumentacja kładzie nacisk na działalność misyjną Stolicy Apostolskiej, na jej troskę zapewnienia dokładności i transparentności zarządzania Kustodii i pragnienie, by chronić prawa katolików w Miejscach świętych. Najważniejsza tematyka dotyczy życia zakonnego wewnątrz Kustodii, działalności edukacyjnej, opiekuńczej i apostołatu prowadzonego przez braci mniejszych, szorstkich konfliktów między zakonami łacińskimi obciążonymi ewangelizacją w Syrii (jezuici i kapucyni, wspierani przez dyplomację francuską przeciwko Kustodii), problematycznych stosunków wspólnoty łacińskiej z ludnością muzułmańską lokalną, z władzami cywilnymi i innymi wspólnotami chrześcijańskimi, kwestii dyplomatycznych związanych z protektorem religijnym „francuskim”, „kwestii Miejsc świętych” i wreszcie roszczeń rządu hiszpańskiego, który przekazuje znaczące fundusze Kustodii, ale chce sprawować nad nią pewnego rodzaju patronat królewski.

³⁶ Zob. list ministra generalnego (12 kwietnia 1921), opublikowany w: Leonard Lemmens, *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide...*, s. V–VI.

Dokumenty opublikowane w drugim tomie zdają sprawę, między innymi, z rosnących trudności zakonników Kustodii, aby zachować posiadanie Miejsc świętych i prowadzenie dzieła misyjnego, zważywszy na utratę pewnych praw w sanktuariach i decyzję Stolicy Apostolskiej przywrócenia patriarchatu w Jerozolimie.

Trzy tomy o życiu, dziennikach podróży i aktach działalności Lorenza Cozza da San Lorenzo (1924–1925)

Druga sekcja tej „Drugiej serii”, składająca się z trzech tomów, jest poświęcona Lorenzowi Cozza da San Lorenzo – kustoszowi (1710–1715), ministrowi generalnemu Zakonu (1723–1726) i kardynałowi – który odgrywa pierwszoplanową rolę w historii misji katolickich, zwłaszcza jako delegat Stolicy Apostolskiej u maronitów.

Pierwszy tom jest wydany w 1925 roku przez Liwiera Oligera. Jego pierwsza część zawiera, oprócz bogatej biografii Lorenza, staranną bibliografię. Drugą część otwiera dziennik podróży, pisany na terytoriach podległych jego jurysdykcji jako kustosza. Według opinii ojca Oligera chodzi „o podstawowe źródło dla tego wzburzonego okresu historii Maronitów”, ale również „o wkład w historię rodzin kupców na Wschodzie”. W tym dokumencie istotnie często pojawia się wzmianka o nazwiskach i działalności niektórych kupców, których Cozza spotyka w portach przeładunkowych Wschodu, i o licznych dyplomatach francuskich sprawujących nad nimi swój protektorat.

Dwa inne tomy są publikowane przez Eutimio Castellaniego. Zawierają one manuskrypty niewydane z archiwów centralnych Kustodii. Pierwszy tom jest poświęcony aktom zarządzania ojca Lorenza w czasie, kiedy wykonywał swój obowiązek kustosza (1710–1715). Dokumentacja (w sumie 273 listy) traktuje o kwestiach, takich jak: zarząd wewnętrzny Kustodii, apostołat braci, środki dyscyplinarne zastosowane względem nich, spory z innymi wspólnotami chrześcijańskimi. Znajdują się tam również firmany co do praw franciszkanów, inne dotyczące zakazu dla chrześcijan przechodzenia do innego obrządku, niektóre „zarządzania dla dyscypliny regularnej całej Kustodii”, liczne wymiany listowne z władcami hiszpańskimi i francuskimi co do odnowienia kopuły Świętego Grobu, co do ochrony sanktuariów i stosowanych przez władze otomańskie metodach mających na celu upokorzenie, ważne decyzje, jak zamknięcie klasztoru Najświętszego Zbawiciela z powodu zarazy, różne sprawozdania przesłane Stolicy Apostolskiej o „stanie Kustodii” i Kościoła wschodniego, dokumenty konfliktu już przewyższonego z innymi zakonami

misyjnymi łacińskimi, które działają na Wschodzie, rady, jak opierać się korsarzom liworneńskim i maltańskim szalejącym na Morzu Śródziemnym i o rekursach do wielkich potęg europejskich dla otrzymania protekcji przed ich najazdami.

Drugi tom jest poświęcony postaci ojca Lorenza jako misjonarza apostołskiego i delegata Stolicy Apostolskiej dla katolików wschodnich. Zawiera więc on dużo dokumentów związanych z jego misją na górze Liban i korespondencję, jaką prowadził z patriarchą greckim prawosławnym Aleksandrii, Samuelem Capasulisem, także z patriarchą Antiochii, Cyrylem V (rezydującym w Damaszku) i z biskupem ormiańskim Cypru, Arutinem, z prałatami, do których nawrócenia na katolicyzm sam się przyczynił.

Kroniki albo roczniki Ziemi Świętej Pietra Verniero z Montepeloso (1929–1936)

Croniche o annali di Terra Santa Pietra Verniero z Montepeloso, wikariusza kustodialnego (1632–1633 i 1635–1637), potem kustosza Ziemi Świętej (1642–1645), stanowią trzecią sekcję „Nowej serii”. Sam Golubovich publikuje je w pięciu tomach. Ojciec Pietro zaczął je pisać na polecenie swojego poprzednika Paola z Lodi (1632–1634), trzy lata po swoim przybyciu do Ziemi Świętej. Opowieść historyczna zaczyna się od 1304 roku – od chwili, kiedy franciszkanie powracają do Ziemi Świętej – aby zatrzymać się na 1637 roku, kiedy Verniero powraca do Rzymu. Ojciec Pietro jest więc redaktorem pierwszej historii franciszkanów w Ziemi Świętej. Część najcenniejszą pracy stanowią jednak zebrane świadectwa jego osobistych doświadczeń, datujące się od pierwszego pobytu w Ziemi Świętej (1631–1637).

Spośród trzech kolejnych redakcji tych kronik zachowały się tylko dwie: jedna jest złożona w archiwum klasztoru Najświętszego Zbawiciela, druga – w bibliotece Antonianum w Rzymie; Golubovich nazwał ją „kodeksem autografem Rzymskim”. Manuskrypt z Jerozolimy stanowi pierwszą wersję, a ta z Rzymu, „dużo bardziej doskonała”, została uzupełniona we Włoszech przez samego autora³⁷.

W pierwszych trzech tomach, wydanych w 1930 roku, Golubovich publikuje kodeks rzymski. Z tego manuskryptu przedrukowuje w całości „materiał

³⁷ AKZŚ, AKK, *Status Locorum et Personarum* (SLP), *Fondi Personali dei Religiosi* (FPR), AGG, Golubovich do Diotallevi, Florencja, 30 czerwca 1923.

historyczny” odnoszący się do lat 1470–1637. Usuwa natomiast całą część dotyczącą okresu 1304–1469, uznając ją za „bezużyteczną z powodu licznych niedoskonałości”, jakie ona zawiera.

Trzeci i czwarty tom – wydane w 1936 roku – przedrukowują kodeks z Jerozolimy, mniej dokładny w „chronologii faktów”. Jego wartość historyczna jest poza wszelką wątpliwością. Jest on bogaty „w cenne informacje nie opublikowane” i zawiera „ważną serię dokumentów dyplomatycznych, firmanów Porty Otomańskiej, relacji z potęgami katolickimi Europy odnoszącymi się do kwestii Miejsc świętych” i do protektoratu Republiki Weneckiej³⁸.

Kroniki Francesca Magnacervo z Serino (1939)

Dwa tomy czwartej sekcji „Drugiej serii” (tomy XI i XII) gromadzą dalszy ciąg *kronik* Pietra Verniero, zredagowanych przez Francesca Magnacervo z Serino (1594–1657), a wydanych przez Teodora Cavallona. Francesco z Serino przybywa do Ziemi Świętej w charakterze misjonarza w 1640 roku. Kustosz, Andrea Zanoni z Arco (1637–1642), powierza mu natychmiast kontynuowanie *kronik* Pietra Verniero. Kronikarz pracuje od lipca 1640 do listopada 1642, do chwili kiedy sam Verniero przybywa ponownie do Ziemi Świętej jako kustosz. Dokumentacja pozostawiona w archiwum klasztoru Najświętszego Zbawiciela jest bardzo cenna z racji znaczenia historycznego wydarzeń, które nastąpiły w krótkim okresie przedstawionym przez niego (1637–1642): nagła utrata licznych praw przez katolików w sanktuariach, gwałtowne konflikty między obserwantami i reformatami w sprawie kontroli stanowisk hierarchicznych w Kustodii, jak również zaangażowane dysputy braci mniejszych z jezuitami i kapucynami. Ta trudna sytuacja wywołuje w kustoszu potrzebę, aby „usprawiedliwić, w obliczu Kościoła i Zakonu, swoje długie zarządzanie” administracyjne, to znaczy „rządzenie Miejscami świętymi, swoje zachowanie się względem podległych mu braci i misjonarzy z innych zakonów, jak również swoją politykę wobec władz lokalnych i przedstawicieli obcych potęg, wmieszanych w bieżące kwestie Miejsc świętych zagrożonych przez heterodoksów”³⁹.

³⁸ Zob. T. I *Croniche o annali di Terra Santa del padre Pietro Verniero da Montepeloso, Biblioteca...*, „Nowa seria”, Quaracchi, Kolegium św. Bonawentury, t. VI, 1929, s. XIII.

³⁹ Zob. T. I *Croniche o annali di Terra Santa del P. Francesco da Serino, Biblioteca*, „Nowa seria”, Quaracchi, Kolegium św. Bonawentury, t. XI, 1939, s. XVIII.

Nauczanie języka arabskiego w Kolegium franciszkańskim św. Piotra in Montorio (1930)

Kroniki ojców Pietra Verniero z Montepeloso i Francesca z Serino obejmują okres historyczny szeroki i znaczący dla Kustodii. Siedem tomów *Biblioteki*, które są mu poświęcone, tworzą organiczną całość, jakiej nie mają dwa ostatnie tomy „Nowej serii”: jeden z nich, poświęcony studium języka arabskiego w kolegium św. Piotra in Montorio w Rzymie (Janiculum), został wydany w 1930 roku przez Ardouina Kleinhansa; drugi zawiera godne uwagi dokumenty pochodzące z archiwów historycznych Kustodii Ziemi Świętej.

Tom Kleinhansa jest pasjonujący. Kolegium św. Piotra in Montorio zostało założone w 1622 roku z inicjatywy sławnego specjalisty języka arabskiego, Tommasa Obiciniego z Novary (1620–1621), kustosa Ziemi Świętej. W czasie wykonywania swego zadania stwierdza, że zakonnicy Ziemi Świętej źle znają ten język, a przecież jest on konieczny do prowadzenia z pożytkiem posługi misyjnej na Wschodzie. Praca Kleinhansa tym bardziej zasługuje na uznanie, jeśli weźmie się pod uwagę dwa fakty: z jednej strony w swoim dziele autor jest również zatroskany dalszym rozwojem Kolegium, gdzie są stopniowo wprowadzane inne języki, jak koptyjski, chaldejski, syryjski i chiński, a zarazem niektóre dyscypliny związane z formacją misjonarzy franciszkańskich, jak geografia, teologia moralna, medycyna czy jeszcze matematyka. Z drugiej strony archiwa klasztoru, który przyjął po swój dach Kolegium nauki języka arabskiego, zniknęły po okupacji francuskiej i proklamowaniu Republiki Rzymskiej (2 i 15 lutego 1788).

Czternasty i ostatni tom „Nowej serii”: *Collectanea Terrae Sanctae*

Zawartość XIV i ostatniego tomu „Nowej serii” – zatytułowanego *Collectanea Terrae Sanctae ex Archivio Hierosolymitano depromta* i wydanego w 1933 roku – jest zebrana przez Lemmensa podczas więcej niż jednego roku poszukiwań w archiwach Kustodii (1921–1923). Z powodu zaangażowania w inne liczne przedsięwzięcia ojciec Lemmens nie może skończyć swej pracy. Po jego śmierci (10 lutego 1929) właśnie Golubovich przejmuje to zadanie, chociaż jest już zaangażowany w wielką

pracę nad trzecim wydaniem *Annales Minorum* Łukasza Waddinga⁴⁰. *Collectanea Terrae Sanctae* zawierają dokumenty, które rozjaśniają historię Kustodii między końcem XVII i połową XIX wieku.

Tom zawiera dokumentację o wielkim znaczeniu dotyczącą klasztoru w Nazarecie (1642–1730), stosunków Kustodii z patriarchą greckoprawosławnym Jerozolimy, Dozyteuszem (1669–1707), i jednej z najpoważniejszych kontrowersji z prawosławnymi, w 1757 roku, w następstwie której katolicy tracą definitywnie pierwszeństwo w sanktuariach *statu quo*. Godne uwagi są również materiały dotyczące zatargów z Ormianami à propos pożaru w Bożym Grobie (1808), a szczególnie krótkiego okresu okupacji egipskiej Palestyny (1831–1840), zwiastującej nieodwracalne zmiany dla historii regionu i jego chrześcijańskich mieszkańców. Tom kończy się dwoma aneksami, z których najcenniejszy zawiera opis manuskryptów i registrów archiwów Kustodii, od początków XVII wieku aż do wznowienia patriarchatu łacińskiego Jerozolimy (1847).

„Trzecia seria” i przerwanie *Biblioteki* (1928–1948). Dzieło Somiglego na temat Etiopii franciszkańskiej (1928)

„Trzecia seria”, poświęcona misjom franciszkańskim w Etiopii, odnosi dużo mniejszy sukces. Na początku stycznia 1920 Teodosio Somigli z Sandetole przekazuje Golubovichowi ogromną liczbę dokumentów zebranych na ten temat. Ojciec Girolamo bardzo docenia ten gest. Trzeba będzie ośmiu lat, aby doprowadzić do publikacji tego cennego materiału, szczególnie z powodu zacieklej konfliktów metodologicznych między ojcem Teodosio a Golubovichem. Aby sprawę zakończyć, ten ostatni decyduje rozłożyć pracę Somiglego na dwa oddzielne tomy, poświęcone kolejno latom 1633–1643 i 1643–1681, które, połączone, tworzą pierwszy tom „Trzeciej serii” jego *Biblioteki*.

Tom Somiglego nabiera wielkiego znaczenia naukowego. Dwieście stron i większość dokumentów pierwszej części są poprzedzone ważnym wstępem, któremu sam Golubovich przyznaje „wielką wartość dla poznania geograficzno-historycznego” Etiopii. Somigli kreśli w nim historię misji w ciągu trzech wieków, które poprzedzają

⁴⁰ Zob. *Padre Girolamo Golubovich: l'attività scientifica, il Diario e altri documenti inediti tratti dall'archivio personale* (1898–1941), Mediolan, Edizioni Terra Santa, 2016, s. 235–250.

powstanie Propaganda Fide, kiedy papieństwo myśli o posłużeniu się franciszkanami, aby złączyć chrześcijan tego regionu z Rzymem. Ojciec Teodosio jest przekonany, że wypełnił ważną lukę, pisząc ten merytoryczny esej, ponieważ „historia tych misji jest ogólnie nieznana czy znana w sposób niedokładny i nie dokończony”⁴¹. Pierwsze opublikowane korespondencje relacjonują decyzję Kongregacji Propaganda, podjętą w następstwie niepowodzenia misji jezuitów portugalskich, powierzenia braciom mniejszym trudnego przedsięwzięcia złączenia Kościoła koptyjskiego z Kościołem rzymskim (1633). Wysiłki misjonarzy nie osiągają oczekiwanego celu. Umierają oni z głodu, z powodu chorób związanych ze szkodliwością klimatu czy z rąk władz cywilnych, czy ludności, dla której prowadzą misję ewangelizacyjną.

Ostatni tom „Trzeciej serii” (1948)

Po śmierci Somiglego (1928) Giovanni Maria Montano zostaje wybrany jako jego następca. Byłoby zbyt długim opisanie niezliczonych trudności napotkanych w realizacji tego ostatniego tomu. Dopiero w 1948 roku ojciec Montano jest w stanie wydać owoc swoich prac (750 stron w całości). Obszerny dokument wydany przez Montana ma za główny przedmiot wysiłki podjęte przez prefekta misji, Francesca M. Passalacqua, aby pojednać Kościół koptyjski z Kościołem Rzymu i poprawić stosunki misji franciszkańskiej z władzami francuskimi i misją jezuitów. Z racji nadmiaru dokumentów, które miał do dyspozycji (dorzuca z innych dokumentów fragmenty ze swojego osobistego poszukiwania, prowadzonego w archiwach Propaganda Fide i w archiwach Florencji, Wenecji i Palermo), Montano wybrał z nich tylko fragmenty najbardziej znaczące.

Krótki bilans *Biblioteki*

W następnych latach praca rozpoczęta przez Somiglego staje w miejscu. *Biblioteka bio-bibliograficzna Ziemi Świętej i Wschodu franciszkańskiego* dochodzi do swego epilogu w roku 1948. Dzięki tej kolekcji, jak podkreśla minister generalny,

⁴¹ Giovanni Maria Montano, *Etiopia francescana nei documenti dei secoli XVII e XVIII*, *Biblioteka*, „Trzecia seria”, Quaracchi, Kolegium św. Bonawentury, 1948, s. III.

Leonardo M. Bello, Golubovich zostaje uznany za „jednego z największych historyografów” jego czasów⁴².

Ojciec Girolamo osiąga ten rezultat dzięki swojej szerokiej kulturze, rygorowi naukowemu, wielkim zdolnościom organizacyjnym i głębokiemu zaangażowaniu osobistemu w realizację *Biblioteki*. Wielki szacunek, jaki jego przełożeni mieli zawsze dla niego, również przyczynił się do sukcesu kolekcji, ponieważ wspierali go i zostawiali mu „wielką wolność pracy według jego geniuszu”. Dziewięciu kustoszów, którzy następowali po sobie podczas długiego okresu ponad 40 lat niezbędnych do rozpoczęcia dzieła i realizacji kolekcji i którzy mieli świadomość ważności jego pracy, zawsze udzielało mu pomocy moralnej i finansowej.

Projekt jednakże kończy się w wyniku zderzenia z przesadnym porywem wzbudzonym przez jego pomysłodawcę i przez niemożliwość Kustodii, by znaleźć godnego następcę. Z drugiej strony kolekcja, taka, jaką Golubovich zaplanował, nie mogła być prowadzona do końca nawet przez dyrektora o jego energii. Ojciec Girolamo mógłby do tego dojść jedynie pod dwoma warunkami: gdyby zdecydował się ograniczyć badania tylko do tych regionów Wschodu, które poczynawszy od XIV wieku, są terytoriami misji zakonników Kustodii Ziemi Świętej; i gdyby miał możliwość otoczenia się większą liczbą współpracowników, którzy nie byłiby obciążeni innymi zadaniami naukowymi lub duszpasterskimi.

Śmierć Golubovicha miała fatalny wpływ na dalsze prace nad *Biblioteką*. Kiedy zniknął autor, pojawiły się kontrowersje dotyczące pokażnej dokumentacji, która nie została wydana, a także wyborów odpowiednich kontynuatorów. Kolekcja pozostaje więc niedokończona i naznaczona przez pewną dezorganizację. Jest utworzona z trzech serii, których Golubovich nie miał jednak ani czasu, ani okazji połączyć w uporządkowaną całość. „Pierwsza seria” wydana osobiście przez Golubovicha stanowi jednolitą i zwartą kopalię źródeł dla historii misji i franciszkanizmu na Wschodzie, jego relacji z Zachodem i eksploracji geograficznych. Jeśli ojcu Girolamo udało się rozwijać ją zgodnie z tymi wytyczonymi liniami, na pewno zachowałyby ona wewnętrzną spójność. Niestety, po 15 latach zaczął uważać za konieczne zaplanowanie drugiej serii, której rozwój uzależnił od współpracowników, gotowych poświęcić się tej niewdzięcznej pracy.

⁴² AKŻŚ, AKK, SLP, FPR, AGG, list ministra generalnego Leonardo Bello (1933–1944) z okazji 50. rocznicy kapłaństwa Golubovicha, Rzym, 18 kwietnia 1938.

Fakt, że Golubovich podejmował się innych projektów wydawniczych, angażował się w obronę praw Kustodii czy brał udział w zbytecznych polemikach naukowych, sprawił, że nie zdołał doprowadzić „Pierwszej serii” do końca czy, przynajmniej, połączyć ją chronologicznie z drugą. Dlatego zatrzymuje się na końcu XIV wieku, pozostawiając w układzie wewnętrznym kolekcji pustkę dla źródeł wieków następnych. „Druga seria” jest utworzona z dokumentów pochodzących w dużej części z archiwów Propaganda Fide i Kustodii Ziemi Świętej, zamiast z licznych bibliotek rozrzuconych w Europie, jak w przypadku „Pierwszej serii”. Dla okresu między pierwszymi dziesięcioleciami XVII i pierwszymi XVIII wieku z pewnością ofiaruje badaczom dokumentację naprawdę znaczną, bardzo pożyteczną dla napisania wyczerpującej historii Kustodii w tym okresie.

Niemniej, w ogólności, zasługa *Biblioteki* polega na tym, że obfituje w źródła niewydane i wskazuje niezliczoną ilość tropów dla uczonych, pragnących czynić badania na temat Kustodii, chrystianizmu palestyńskiego, bardzo różnych aspektów historii Kościoła, misji, instytucji religijnych i Wschodu katolickiego między początkami XIII wieku i połową XIX wieku. Znaczący wkład wniesiony przez tę kolekcję nie zestarzał się. Przedstawiając dokumentację zebraną w różnych archiwach i bibliotekach (dokumentację często trudno dostępną i niekiedy nawet dziś utraconą), kolekcja zachowa na zawsze nietkniętą swoją wartość naukową. Dlatego może stać się bodźcem dla licznych pokoleń badaczy⁴³.

Przekład z j. francuskiego: Wacław Michalczyk OFM

⁴³ Z naszej strony jesteśmy zaangażowani, aby reaktywować kolekcję, kontynuując i zamykając serię rozpoczętą w 1920 roku przez Leonarda Lemmensa na temat: *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*. Pierwszy z tych trzech nowych tomów *Acta* (*Biblioteka*, „Nowa seria”, t. XVII) wyszedł w 2009, drugi i trzeci w 2021. W 2016 wydaliśmy również tom poświęcony pomysłodawcy kolekcji, *Padre Girolamo Golubovich: l'attività scientifica, il Diario e altri documenti inediti tratti dall'archivio personale (1898–1941)*. Ponadto ostatnio Andrea Maiarelli miał swój wkład naukowy do *Biblioteki*..., publikując trzy grube tomy poświęcone *L'archivio storico della Custodia di Terra Santa (1230–1970)*, Mediolan, Edizioni Terra Santa, 2012. Tymi trzema tomami *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide* zakończyliśmy pierwszą sekcję „Drugiej serii” *Biblioteki*. Następnie mamy nadzieję wydać tomy poświęcone korespondencji prywatnej ojca Girolamo (od 1898 do 1939) i dwa tomy poświęcone misjom franciszkańskim w Armenii (1858–1923).